

SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA KINESIKANING AHAMIYATI

Nizomova Zarifa Kamoliddin qizi,

Namangan davlat universitet mustaqil izlanuvchisi

e-mail: zarifanizomova801@gmail.com

Annotatsiya. Dunyo tilshunosligida, xususan, o'zbek tilshunosligida ham nutqiy muloqotning noverbal vositalari (ovozdagi turli holatlar, ishoralar, mimika va gavda harakatlari) tadqiqi tilning turli aspektlarida amalga oshirilgan. Zamonaviy hayot realiyalari shuni ko'rsatmoqdaki, hozirgi dunyoning barcha jamiyatida muloqot o'ta erkin, kutilmagan hamda til qoidalaridan yiroqligi bilan xarakterlanadi. Bunda noverbal vositalarning o'rni har qachongidan ortgan va ular o'z zimmalariga katta pragmatik yukni ola boshladi. Ayniqsa, ularning virtual muloqotda noverbal vositalar tadqiqotchilar e'tiboridan chetda qolmoqda.

Mazkur maqolada paralingvistik vositalar haqida qisqacha ma'lumot berilgan, hamda ularning o'rganilish darajasi va ahamiyati ochib berilgan. Murojaatda noverbal shakllari ham keng tahlil qilingan. Shuningdek, lingvistik va nolingvistik aloqalar, ular o'rtasidagi o'zaro ta'sir va qarama-qarshiliklar, ma'lum tasvirni yaratish imkoniyatlari muhokama qilinadi. Muloqot jarayonida noverbal vositalarning xususiyatlar masalasi ham yoritilgan. Bundan tashqari, o'zbeklarda aloqa-aralashuv jarayonida qadimdan tarkib topgan va ishlatib kelinayotgan muomala shakllari ham berilgan.

Kalit so'zlar: virtual muloqot, noverbal vositalar, noverbal shakl, lingvistik va nolingvistik aloqa, jestlar, imo-ishoralar.

Аннотация. В мировой лингвистике, в частности, в узбекской лингвистике, изучение невербальных средств речевого общения (различных состояний голоса, жестов, мимики и движений тела) осуществлялось в различных аспектах языка. Реалии современной жизни свидетельствуют о том, что во всем обществе современного мира общение характеризуется крайней свободой, непредсказуемостью и далекостью от языковых правил. Роль невербальных инструментов в этом возросла, чем когда-либо прежде, и они начали брать на себя большую прагматическую нагрузку. Особенно их невербальные инструменты в виртуальном общении остаются незамеченными исследователями. В процессе общения также освещается вопрос о свойствах невербальных средств. Кроме того, в процессе общения-вмешательства у узбеков давались формы обращения, которые издавна складывались и использовались.

Ключевые слова: виртуальное общение, невербальные средства, невербальная форма, лингвистическое и нелингвистическое общение, жесты, кинестетика, жесты, мимика, такесики.

Abstract. In World linguistics, in particular in Uzbek linguistics, the study of nonverbal means of speech communication (various states in the voice, gestures, facial expressions and posture movements) was carried out in different aspects of the language. The realities of modern life show that in all societies of the current world, communication is characterized by being extremely free, unexpected and far from the rules of language. In this, the role of nonverbal tools has grown more than ever, and they began to take on a huge pragmatic load. In particular, in their virtual communication, nonverbal tools remain unnoticed by researchers. Mzukur's paper provides a brief overview of paralinguistic tools, and reveals the degree and significance of their study. The appeal also extensively analyzed nonverbal forms. Also discussed are linguistic and non-linguistic relations, interaction and contradictions between them, the possibility of creating a certain establishment. In the process of communication, the issue of properties of nonverbal means is also

covered. In addition, forms of treatment have also been given in Uzbeks, which have long been composed and used in the process of communication and intervention.

Key words: virtual communication, nonverbal means, nonverbal form, linguistic and non-linguistic communication, gestures, gestures.

Kirish

Til vositalariga funksional tomondan yondashish tamoyili tabiiy ravishda nutq vositalarining qamrov kengaytirishni talab qiladi. Aloqa jarayonida ekstralingvistik vositalarga nisbatan paralingvistik vositalar, ayniqsa, keng qo'llanadi. So'zlovchining o'g'zaki nutqi bilan birgalikda qo'llanib, tinglovchilar bilan bevosita aloqa qilishda nutq mazmunini to'ldiradigan, uning jozibadorligi, ta'sirchanligini oshiradigan imo-ishoralarning o'zaro aloqadorligini va farqlarini tadqiq qilish maqsadida til va nutqni sistemali o'rganish lozim bo'lmoqda.

Ana shunday amaliy talab bilan nutqning bu yordamchi vositalarini o'rganuvchi maxsus fan sohasi maydonga keldi. Hozirgi kunda bu fan sohasi "paralingvistika" nomi bilan tilshunoslikdan mustahkam o'rin oldi.

Adabiyotlar tahlili

Dunyo tilshunosligida paralingvistik vositalar turli aspektlarda G.V.Kolshanskiy, I.N.Gorelov, G.Ye.Kreydlin, R.K.Potapova, V.V.Potapov, A.Piz, B.Piz, V.A.Pronnikov, I.D.Ladanov, C.Stepanov, S.A.Garkaves, I.Kuznesov, J.Messinjer, L.I.Dmitriyeva, L.N.Klokova, V.V.Pavlova, T.N.Pirkina, I.A.Ax'yamova, G.V.Barishnikova, M.L.Butovskaya kabi olimlar[2]ning tadqiqotlarida yoritildi.

Paralingvistik vositalarning mazmuniy va stilistik tadqiqiga bag'ishlangan ishlardan o'zbek tilshunosligida A.Nurmonov, M.Saidxonov, S.Mo'minov, Sh.Iskandarova, A.Aripova, Z.Akbarova, Q.Rasulov, A.Haydarov, G.Toirova, Q.Kaxarov, X.Ismoilovlar[3]ning tadqiqotlarini ko'rsatish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada nutqiy muloqotda paralingvistik vositalarning o'rni masalasini ochib berishga, paralingvistik vositalarning madaniyatlararo xoslanishini tahlil etish hamda virtual muloqotda noverbal vositalarning madaniy me'yorlarni aniqlashga alohida ahamiyat beriladi.

Tahlillar va natijalar

Kinesika-paralingvistik vositalarning ikkinchi turi bo'lib, u yunoncha so'zdan olingan. U insonning muloqotida ishtirok etadigan tana harakatlarining (imo-ishoralar va mimikalar) yig'indisini o'rganadigan fandır. Kinesika nutq apparati harakatlaridan tashqari qo'shimcha ekspressiv aloqa vositalarini ham bildirib tana harakatlarini ham ifodalaydi

Kin – bu inson tanasining eng kichik harakat birligi bo'lib, uni o'qish orqali siz imo-ishoralar va boshqa harakatlar orqali uzatiladigan xabarlarini sharhlashingiz mumkin. Inson nutqi so'zlar, gaplar va iboralar ketma-ketligidan iborat bo'lgani kabi inson xatti-harakati ham kinemalardan iboratdir. Kinemalardan kinemorflar hosil bo'ladi (iboralarga o'xshash narsa). Kinesika aloqada tartibga solish funksiyani bajaradigan vizual tarzda qabul qilinadigan harakatlarni o'z ichiga oladi. Bular nafaqat yuz va tananing harakatlarini, balki kinesikaning tashqi ko'rinishi, yurishi, qo'l yozuvi va boshqa elementlari ham fiziologik, ham ijtimoiy-madaniy kelib chiqishiga egadir.

Tana tilining, mimikaning o'ziga xosligi shundaki, u bizning ongimiz ostidagi impulslar tufayli o'zini namoyon qiladi. Bu esa oddiy og'zaki tildan ko'ra tana tiliga ko'proq ishonish imkonini beradi. Bu borada amerikalik psixolog Artur Aron o'z ilmiy tadqiqotida kishining kimgadir oshiq bo'lishi-bo'la olmasligini aniqlash mumkin degan xulosa beradi. Qizig'i shundaki, buni o'rtacha 90 soniyadan 4 daqiqagacha bo'lgan vaqt ichida amallasa bo'lar ekan. Olimning

fikricha, bizga mos keladigan odamni topish uchun bir nechta asosiy xususiyat ko'zdan kechirilsa bas. Bu jarayonda tana "til"ning roli juda yuqori, aniqrog', 55%. Bu shuni anglatadiki, miya potensial juftning tana harakatlarini tahlil qiladi va undan sizda qiziqish uyg'otadigan qandaydir javob signallarini izlaydi[8]. Insonning harakatlari uning ichki dunyosini ma'lum miqdorda yoritib beradi.

Kinesika inson xatti-harakatlarining og'zaki bo'lmagan ko'rinishlarida aks etishini o'rganadi, ular orasida:

Mimika – bu yuz ifodasi, yuz mushaklarining harakati bo'lib, unda odam o'zining ichki his-tuyg'ularini, kechinmalarini, kayfiyatini va boshqa fazilatlarini ifodalaydi. Mimikriya kuchli qo'zg'alish jarayonining miya yarim korteksining motor zonasiga tarqalishi bilan bog'liq – shuning uchun uning ixtiyorsiz xarakterini o'zida namoyon etadi. Shu bilan birga, butun simpatik asab tizimining mos keladigan qo'zg'alishi sodir bo'ladi[5]. Bunga ishonch hosil qilish uchun biz ushbu hodisalarni tasvirlab bergan olimlarning ilmiy ishlariga murojaat qilamiz.

Fiziognomiya deb nomlangan ushbu yo'nalishning asoschisi qadimgi yunon faylasufi Aristotel hisoblanadi. Uning fikriga ko'ra, yuz ifodalari, odamni tanib olishga yordam beradigan o'ziga xos xususiyatlari bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu tushuncha bo'yicha u yolg'iz emas edi.

Qadimgi yunon olimi Pifagor ham xuddi shunday mezonlarga rioya qilgan, u o'z shogirdlarini tanlagan, faqat ularning yuzlarini ko'rib chiqqan va shu asosda ularning qobiliyatlarini aniqlagan. Aristotelning tadqiqotining ahamiyati shundaki, u insonning tashqi xususiyatlarini uning shaxsiy fazilatlarini yaxlit tarkibiy qism sifatida tavsiflash bilan bog'lashga harakat qildi.

O'z davrining eng buyuk fiziognomisti, butun Yevropada katta shuhrat qozongan, shveytsariyalik ruhoniy, olim va shoir Yoxann Gaspar Lafater faoliyatiga alohida e'tibor qaratish lozim. Lafater to'rt jildli asarida uni "fiziognomik parchalar" deb nomlagan va 1775-1778-yillarda nashr etgan. To'rt jildli kitobda yuzni o'rganish faniga yangi yondashuvlar ko'rsatilgan. I.G.Lafaterning yozishicha, "yuzlar kitoblarga xos bo'lganidek o'qish uchun ham mavjud, farq shundaki, ular qisqa vaqt ichida o'qiladi va bizni kamroq aldaydi"[4]. I.G. Lafater "odamlarni fiziognomiyadan bilish san'ati" asarida "ekspressiv harakatlarni izimlashtirishgabinchinchi urinishni amalga oshirdi"[6]. Biz aniq ilmiy tadqiqotlar haqida gapiramiz, chunki ekspressiv harakatlarning amaliy qo'llanilishi qadimgi Rim davridan berima'lum bo'lgan. Xususan, qadimgi Rimning taniqli notiq va mutafakkiri M.T. Tsitseron o'shapaytda notiqlikda imo-ishoralarning ahamiyatini tushunib, unga shogirdlarini ham o'rgatgan[7].

Kinesikani ilmiy jihatdan o'rganishning boshlanishining mohiyatiga ko'ra Charlz Darvin tomonidan qo'yilgan bo'lib, u tilning kelib chiqishi va imo-ishoralari va mimikalarning yuksalishi o'rtasidagi bog'liqlik masalasini tubdan o'rgangan. Darvin ta'kidlaganidek, insonning yuz ifodalari hayvonot olamidani kelib chiqqan. Hayvonlar va insonlarda ko'plab umumiy yuz ifodalari mavjud – xavotir, qo'rquv, tashvish va boshqalar. Biroq, odamning o'ziga xos his-tuyg'ulari va ularning yuz ifodalari – ilhom, hayrat, hamdardlik, jo'shqinlik holatini ifodalaydi. Ko'pgina insoniy his-tuyg'ularini hamda hayvonot dunyosini adaptiv ahamiyatga ega bo'lgan harakatlarini ham ishlab chiqilgan. Shunday qilib, yuqori labni ko'tarish orqali bir necha ma'no tushunish mumkin.

- Odamda nafratning namoyon bo'lishini ko'rsatadi;
- tinglovchiga qarata labni tishlash esa aytyotgan gapini aytmaslikni bildiradi;
- so'zlovchining suhbatini eshituvchiga yoqmaganini ifodalaydi;

- labni bir marta o'ngga (ayrim holatda chapga) silkinishi suhbatdoshini turgan joydan chiqib ketishini bildiradi.

Mimik harakatlar quyidagilarga bo'linadi:

1. Tajovuzkor yuz ifodalari-g'azab, shafqatsizlik va boshqalar;
2. Faol-mudofaa-jirkanish, nafrat;
3. Yo'naltiruvchi-tadqiqot yo'nalishining yuz ifodalari: passiv-mudofaa-kamtarlik, kamsitish vs boshqalar;
4. Yuz ifodalari: zavq-norozilik, masalan, quvonch yoki baxt;
5. Haqiqatni yashirishning yuz ifodasi: qayg'u yoki ko'ngilsizlik va boshqalar;

Ammo virtual muloqotda mimikaning eng muhim elementlaridan biri bu ko'rinishdir. Muloqot jarayonida odamlarning qarashlarini bir-birlariga moslashtiruvchi funksiyani bajaradi. Bunday qarashlar bir maromda muayyan aloqa kanalini tashkil qiladi. Ammo alohida nutq zanjirining tugashiga taxminan bir soniya qolganda, suhbatdosh o'z nigohini tinglovchining yuziga qaratadi, go'yo so'zlash navbati boshlangani haqida ma'lumot berib, o'zi qoldirgan taassurotni baholaydi. Tinglovchi esa so'zlovchining gaplari mazmuniga o'z munosabatini ko'zlari bilan bildiradi – bular ma'qullash va qoralash, rozilik va kelishmovchilik, quvonch va qayg'u, zavq va g'azab bo'lishi mumkin. Ko'z inson tuyg'ularining butun harakatini ifodalaydi, chunki u ichki dunyosini ko'rsatib beruvchi tana a'zosidir.

Ko'z bilan aloqa qilish turlari bir necha ma'nolarni ifodalaydi, shulardan ko'z qisish:

1. Qumriniso Sobiraxonga ko'z qisib:

-O'yin –kulgimizning boshi Bahrixonning to'yi bo'ladi,-dedi.

(A.Qahhor)

-Qizini shunday odamlarga bergan qaynonalar yog' yeb, sharbat ichsalar kerak,-dedi mulla Sulaymon Aniqulga ko'z qisib.

(Sh. Rashidov)

2. Men kulib yuborgan edim, sherigim turtib, ko'z qisdi.

(A.Qahhor)

3. Ular anchadan beri bir-biri bilan ko'z qisishib yurar ekan.

(“O'zbek xalq ertaklari”)

4. Qalandarov juda hijolatli bir marosimni o'tkazayotganday qip-qizarib, iljayib, ko'zi ko'ziga tushgan odamga “mayli, qo'ya ber, ahamiyati yo'q” degan ma'noda ko'z qisib tikka turar edi.

(A.Qahhor)

Ko'z qisish birinchi misolda “hazil”, ikkinchi misolda “kulma” ma'nolarida, uchinchisida “kelishish”, to'rtinchisida esa “ ahamiyati yo'q” ma'nolarida ishlatilmoqda[1]. Yoki “yo'q nigoh” jamlangan fikrlash demakdir.

1. Suhbatdoshning fikri qiziqtirmasa, bosh silkish yoki qo'l harakatlari orqali ifodalash.

2. Ko'zni yumub olish orqali bildirish;

3. Yugurib qaragan, uzoqqa yoki yaqinga qaragan. Bu kelishuv yo'qligi va ishonchsizlik belgisidir.

Endi o'zbek, ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlar va Xitoyning yuz ifodalarini ko'rib chiqaylik.

O'zbek va ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarning yuz ifodalari umumiy qabul qilingan me'yorlardan unchalik farq qilmaydigan va farq qiladigan tomonlari mavjud. Ammo e'tiborga olish kerak bo'lgan bir nechta nuanslar ham mavjud.

Amerikaliklar va ingliz tilida so'zlashuvchilar jamoat oldida juda ko'p tabassum qiladilar. Ingliz tilida so'zlashadigan dunyoda bu yaxshi niyat va xushmuomalalik namoyonidir. Bular siz suhbatdoshga zarar bermaslik va ijtimoiy me'yorlarga rioya qilishni va'da qilasiz. Ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarda, agar biror kishi jamoat oldida va muloqot paytida tabassum qilmasa, u qo'pollik qiladi va uni tajovuzkor odam sifatida qabul qiladi, deb ishoniladi. O'zbek tilida tabassum doimiy tarzda emas, balki suhbat qizigan mahalda tabassum qilish yaxshidir, birdek tabassum jiddiy emasligini bildiradi.

Agar siz gapirganingizda inglizlar tez-tez ko'zlarini pирpiratsa, demak u sizni diqqat bilan tinglayapti. Shu bilan birga, odam yon tomonga qarashi mumkin, chunki ularning ko'zlariga uzoq vaqt qarash odatiy hol emas.

Agar inglizlar qoshlarini ko'tarsalar, demak, ular har qanday g'oyaga shubha va shubhali munosabatni bildiradilar.

Xitoyda yuz ifodalari ishlab chiqilmagan va bu yillar davomida har qanday vaziyatda "yuzni saqlab qolish" istagi tufayli ishlab chiqilgan. Xitoyliklarning yuzida his-tuyg'ularning aksini ko'rish deyarli mumkin emas. Ammo ko'pchilikni hayratda qoldiradigan bir xususiyat bor. Har qanday yomon vaziyatda ular tabassum qiladilar va hatto kulishadi. O'lim haqida xabar berishda ular qayg'u ko'rsatmasliklari kerak, aksincha, ular tabassum qilishlari kerak. Ular har qanday tajovuzni ham tabassum bilan kutib olishadi. Va ularga qanchalik baland ovozda qichqirsalar, shunchalik kengroq tabassum qiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar (references):

1. Нурмонов.А. Танланган асарлар III жилдлик .Ижилд . Т.2012. – С.222
2. Қахаров Қ. Ўзбек ва немис нутқий этикетларининг қиёсий тадқиқи: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Андижон, 2017. – Б.157.
3. Расулов Қ. Ўзбек мулоқот хулқининг функционал хосланиши: Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 2008. – Б.139.
4. Степаненко А. В. Лицо человека [Текст] / А.В. Степаненко. – М.:Знание, 1992. – 150 с.
5. Цитируется по: Мимика и жесты: Секреты общения / Авт.-сост. И. Н. Кузнецов. – Мн., 2007. – С. 32
6. Степаненко А. В. Лицо человека [Текст] / А.В. Степаненко. – М.:Знание, 1992. – 150 с.
7. Цитируется по: Мимика и жесты: Секреты общения / Авт.-сост. И. Н. Кузнецов. – Мн., 2007. – С. 32
8. <https://amorebeutifulquestion.com>